

*А.І. Кабанов,
Л.Л. Стариченко,
В.В. Цикарева*

ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН ВУГЛЕВИДОБУВНИХ ПІДПРИЄМСТВ ІЗ НЕДЕРЖАВНИМИ ІНВЕСТОРАМИ, ЩО ЗАЛУЧАЮТЬСЯ ДО РОЗРОБКИ ВУГІЛЬНИХ РОДОВИЩ

У вугільній промисловості переважна більшість шахт, що перебувають у державній власності, через нестачу коштів для їх модернізації та технічного переоснащення працюють не на повну потужність і є збитковими. Залучення недержавних структур як інвесторів до участі у розробці вугільних родовищ дозволяє збільшити обсяги видобутку вугілля, знизити витрати на його виймання на діючих шахтах і створити додаткові робочі місця.

На практиці застосовуються дві форми залучення недержавних інвесторів до розробки частини вугільних родовищ із використанням ними власного обладнання, матеріалів і трудових ресурсів.

Перша форма полягає у наданні інвестору вуглевидобувним підприємством частини (ділянки) свого гірничого відводу для відпрацювання на умовах підяду. Видобуте інвестором вугілля належить шахті, яка сплачує інвестору вартість його послуг із підготовки виробництва та безпосереднього виймання вугілля.

Друга форма полягає у наданні інвестору органами державної влади відокремленого гірничого відводу та ліцензії на його розробку, а вуглевидобувним підприємствам – можливості використання існуючої

виробничої інфраструктури діючої шахти на умовах спільної діяльності. Видобуте в межах відокремленого гірничого відводу вугілля є власністю інвестора, який сплачує вуглевидобувному підприємству вартість отриманих послуг щодо забезпечення його діяльності.

При обох формах залучення недержавних інвесторів у їх фінансово-економічних взаємовідносинах із вуглевидобувними підприємствами головним питанням є визначення вартості послуг, що надаються однією стороною іншій. У публікаціях [1; 2] викладено методичні підходи до вирішення цього питання, але вони не містять механізмів їх здійснення. Через відсутність належної нормативно-методичної бази на практиці дане питання вирішується спрощено, що призводить до перекосів у розподілі кінцевих економічних результатів співпраці сторін, непорозумінь і конфліктів між ними, стримує поширення набутого досвіду.

При першій формі залучення інвестора вартість послуг, які надаються ним шахті, визначається як частина вартості видобутого ним рядового вугілля за нормативом, що встановлюється як частка витрат інвестора в заздалегідь розрахованих сумарних витратах шахти та інвестора на

© Кабанов Анатолій Іванович – доктор економічних наук, завідувач відділу;
Стариченко Леонід Лазарович – кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник;
Цикарева Валентина Василівна – кандидат економічних наук, старший науковий співробітник.
Інститут економіки промисловості НАН України, Донецьк.

підготовку і відпрацювання ділянки гірничого відводу. Такий підхід виглядає логічним, але при його застосуванні припускається ряд суттєвих помилок:

до витрат шахти на відпрацювання наданої інвестору ділянки включаються не тільки реальні додаткові витрати шахти, пов'язані з обслуговуванням інвестора, а і значна частка загальношахтних постійних витрат, на які фактично не впливає збільшення видобутку вугілля по шахті за рахунок роботи інвестора. Цим штучно знижується вартість послуг інвесторів, що стає перепорою для їх співпраці зі збитковими шахтами;

норматив оплати послуг інвестора завжди встановлюється однозначним, незалежним від фактичного обсягу видобутку вугілля, унаслідок чого істотно зменшення цього обсягу призводить до отримання збитків як інвестором, так і шахтою, що створює конфліктні ситуації;

визначення вартості послуг інвестора не пов'язується з якісними показниками видобутого ним вугілля, що не стимулює їх поліпшення.

При другій формі залучення інвестора вартість послуг, які надаються йому шахтою, визначається як частина фактичних загальношахтних витрат, що припадає на частку інвестора при щомісячному їх розподілі пропорційно кількості видобувних та підготовчих ділянок або чисельності працівників. Цей порядок визначення вартості послуг шахти має такі принципові недоліки:

вартість послуг визначається дуже приблизно, із використанням лише одного показника (кількості ділянок або чисельності персоналу), і водночас на максимальному рівні, урахувавши загальношахтні витрати в повному обсязі і не припускаючи можливості їх зменшення, що обмежує сферу привабливого інвестування шахт;

вартість послуг як похідна від фактичних загальношахтних витрат може щомісяця змінюватися із причин, незалежних від інвестора, що ускладнює планування й організацію його діяльності;

відсутність роздільного обліку показників якості вугілля, що видобувається шахтою та інвестором, у взаєморозрахунках між ними при спільній (змішаній) видачі вугілля може призводити до викривлення фінансових результатів співпраці та конфлікту сторін, блокує стимули до підвищення якості вугілля кожною стороною.

У відділі проблем перспективного розвитку паливно-енергетичного комплексу Інституту економіки промисловості НАН України на основі узагальнення практичного досвіду та проведених аналітичних досліджень розроблено методичні рекомендації щодо організації економічних взаємовідносин вуглевидобувних підприємств із недержавними інвесторами, що спрямовані на забезпечення паритету інтересів сторін та взаємовигідність їх співпраці.

Нижче наведено основні положення рекомендацій для кожної форми недержавного інвестування.

Перша форма інвестування (на умовах підряду). Організаційні та економічні взаємовідносини шахти з інвестором регламентуються договором підряду, в якому наводяться проектні показники (обсяги видобутку вугілля та проведення гірничих виробок, норми якості вугілля, чисельність працівників інвестора), розподіл робіт та витрат, що проектується, між шахтою та інвестором, визначення нормативу та порядку розрахунку за виконані роботи (послуги) інвестора.

Норматив оплати шахтою послуг інвестора визначається виходячи із проектної вартості робіт шахти й

інвестора з відпрацювання відособленої ділянки, що складається з вартості підготовки ділянки і поточних витрат безпосередньо на виймання вугілля і на виконання робіт допоміжного й обслуговуючого характеру.

У поточні витрати шахти включаються тільки ті реальні додаткові витрати, пов'язані з обслуговуванням і забезпеченням діяльності інвестора, які шахта несе б, якби відпрацьовувала цю ділянку самостійно. Постійні витрати шахти, що не залежать від того, чи відпрацьовується відособлена ділянка, чи ні, у даному розрахунку у вигляді пайової участі не повинні враховуватися. У протилежному разі на збитковій шахті відпрацювання відособленої ділянки за розрахунком, як правило, теж буде виглядати збитковим (хоча насправді може бути прибутковим) і тим самим неприйнятним для залучення інвестора.

До встановлення нормативу оплати шахтою послуг інвестора розраховується загальна проектна собівартість (C_o) видобутку 1 т вугілля з відособленої ділянки

$$C_o = (B_i + B_w) : D_o, \text{ грн.}, \quad (1)$$

де B_i , B_w – проектна вартість робіт із підготовки і відпрацювання відособленої ділянки відповідно інвестора і шахти в розрахунку на місяць, грн.;

D_o – проектний місячний обсяг видобутку вугілля з відособленої ділянки, т.

Проектна собівартість видобутку 1 т вугілля (C_o) порівнюється з його проектною ціною (C_d), розрахованою на момент складання договору, виходячи з ціни 1 т рядового вугілля по шахті (C_w), яка визначається за фактичними даними за останні 1 – 2 місяці за формулою

$$C_w = (P_w - B_z) : D_w, \text{ грн.}, \quad (2)$$

де P_w – надходження (виручка) від продажу вугільної продукції по шахті

незалежно від її виду, грн.;

B_z – витрати на збагачення рядового вугілля, грн.;

D_w – видобуток рядового вугілля по шахті за винятком його витрат на виробничо-технічні потреби шахти, т.

Проектна ціна 1 т рядового вугілля, що видобувається з відособленої ділянки (C_d), визначається шляхом приведення ціни 1 т рядового вугілля по шахті до норм якості вугілля ділянки.

Якщо проектна собівартість 1 т вугілля виявилася вище його проектної ціни ($C_o > C_d$), відпрацьовувати дану ділянку недоцільно, тому що інвестор і шахта або одна зі сторін будуть зазнавати збитків. Якщо ж проектна собівартість не перевищує проектну ціну ($C_o < C_d$), розраховується загальний рівень рентабельності (P_o) відпрацювання ділянки

$$P_o = (C_d - C_o) : C_o, \quad (3)$$

який враховується при визначенні нормативу оплати послуг інвестора.

Норматив оплати шахтою послуг інвестора може встановлюватися у виді (1) однозначної або диференційованої величини в частках від ціни 1 т вугілля, що видобувається інвестором. (1)

Однозначний норматив оплати послуг інвестора (H_o) устанавлюється виходячи з норми рентабельності витрат інвестора (P_i), яка узгоджується сторонами у процесі переговорів або заздалегідь зазначається шахтою в умовах конкурсу з відбору інвестора:

$$H_o = B_i(1 + P_i) : D_o C_d < 1. \quad (4)$$

У разі застосування однозначного нормативу при збільшенні обсягу видобутку вугілля рентабельність відпрацювання ділянки за рахунок постійних витрат буде підвищуватися, а при зменшенні видобутку – знижуватися і за певною межею відпрацювання (2)

ділянки може стати збитковим і для інвестора, і для шахти. Тому однозначний норматив оплати послуг інвестора можна встановлювати, лише коли імовірність зменшення обсягу видобутку вугілля проти проектного є невисокою або якщо є великий запас рентабельності відпрацювання ділянки при зменшенні видобутку. За інших умов з точки зору інтересів шахти варто установити ряд значень нормативу (H_j), диференційованих за градаціями можливих місячних обсягів видобутку вугілля з відособленої ділянки. Значення (величина) нормативу для кожної градації визначається за формулою

$$H_j = 1 - [B_{uj} (1 + P_{uj}) : D_j C_o] \geq 0, \quad (5)$$

де j – номер градації (діапазону) місячного обсягу видобутку вугілля;

D_j – середнє значення обсягу видобутку вугілля за j -ю градацією, т;

B_{uj} – проектні місячні витрати шахти на відпрацювання ділянки (обслуговування інвестора), що відповідають обсягу видобутку D_j , грн.;

P_{uj} – узгоджена норма рентабельності витрат шахти за j -ю градацією, частки од.

Норму рентабельності витрат шахти (P_{uj}) слід приймати додатною (не менше 0) за будь-яких обсягів видобутку і диференціювати її за градаціями в помірному діапазоні (від 0 до 0,15 – 0,25) залежно від обсягів видобутку.

Застосування диференційованих таким чином значень нормативу оплати послуг інвестора унеможлиблює отримання шахтою збитків від співпраці з інвестором і водночас обмежує для неї розмір можливого прибутку, перекладаючи на інвестора і ризик значних збитків, і можливість високих прибутків. Тим самим для інвестора створюються сильні стимули (підвищена

відповідальність і підвищена винагорода) до збільшення обсягів видобутку вугілля.

Фінансові взаєморозрахунки між шахтою та інвестором здійснюються щомісяця за таким порядком:

а) визначається за формулою (2) загальна фактична ціна 1 т видобутого рядового вугілля по шахті ($C_{зф}$) і виходячи з неї – ціна 1 т видобутого рядового вугілля по ділянці ($C_{оф}$) з урахуванням його якості;

б) розраховується ставка оплати послуг інвестора

$$C_i = H_i \cdot C_{оф}, \text{ грн./т}, \quad (6)$$

де H_i – норматив оплати послуг інвестора, частки од. (диференційовані значення нормативу приймається те значення, що відповідає місячному обсягу видобутку вугілля);

в) визначається вартість (сума оплати) послуг інвестора

$$O_i = C_i \cdot D_{оф}, \text{ грн.}, \quad (7)$$

де $D_{оф}$ – видобуток рядового вугілля по ділянці за місяць, т.

Запропонований порядок оплати шахтою робіт з видобування вугілля, що виконуються інвестором-підрядником, більш докладно, із прикладами розрахунків, викладено у [3].

Друга форма інвестування (на умовах спільної діяльності). Організаційні та економічні взаємовідносини шахти з інвестором щодо поточного обслуговування відокремленого гірничого відводу регламентуються договором про спільну діяльність, в якому наводяться перелік видів робіт (послуг), які зобов'язується надавати шахта, проектні показники роботи інвестора (середньомісячний обсяг гірничої маси і в тому числі вугілля та породи, що видається, показники якості та ціна 1 т рядового вугілля, чисельність персоналу за категоріями),

нормативи та порядок оплати послуг шахти.

На відміну від порядку, що склався на практиці, вартість послуг шахти визначається не як частка фактичних загальношахтних витрат, а за нормативами, які встановлюються договором не менше ніж на рік, що дає змогу кожній стороні заздалегідь планувати свої доходи і витрати, пов'язані зі спільною діяльністю.

Установлюються такі нормативи оплати послуг шахти виходячи з її витрат на обслуговування інвестора:

а) питомі нормативи –

витрат електроенергії (кВт-год) на 1 т гірничої маси, що видається (ураховує витрати електроенергії на виймання, транспортування, підйом гірничої маси, спуск матеріалів у шахту);

витрат електроенергії (кВт-год) на 1 чол. явочного складу підземних працівників (на зарядку індивідуального світильника, спуск і підйом, доставку в шахті до місця роботи і назад);

витрат (грн.) на 1 чол. явочного складу виробничих працівників (ураховує витрати на паливо, що витрачається на нагрівання води в бані і пральні та на опалення виробничих приміщень, вартість купованої води і послуг каналізації);

витрат (грн.) на 1 чол. явочного складу всього персоналу (ураховує плату за спеціальне використання водяних ресурсів і витрати на перевезення автотранспортом до місця роботи і назад);

витрат (грн.) на 1 т породи, що видається на поверхню (ураховує витрати на вивіз породи у відвал і збір за видачу її на поверхню);

б) норматив постійних місячних витрат (включає постійні витрати шахти на обслуговування інвестора, до яких належить вартість постійних витрат електроенергії, прямі витрати

обслуговуючих підрозділів шахти, окремі статті загальновиробничих і адміністративних витрат).

Питомі нормативи витрат електроенергії визначаються спеціальними розрахунками, що виконуються енергетичною службою шахти. Інші нормативи витрат установлюються виходячи із середньомісячних фактичних витрат шахти в базовому періоді, за який приймається 3-6 місяців роботи шахти перед укладанням договору про спільну діяльність з інвестором. При цьому норматив постійних місячних витрат визначається шляхом розподілу між шахтою та інвестором середньомісячних витрат базового періоду, залежно від їх змісту, пропорційно проектному обсягу гірничої маси або пропорційно проектній чисельності різних категорій працівників шахти та інвестора.

Перед укладанням договору про спільну діяльність визначається проектна місячна вартість поточних послуг, що надаються шахтою інвестору, розрахована за проектними (попередніми) нормативами витрат та їх проектною рентабельністю. Вона дозволяє інвестору оцінити прийнятність розміру послуг із точки зору його фінансових результатів і є предметом обговорення сторонами для прийняття остаточних узгоджених нормативів.

Змінні витрати за питомими нормативами є реальними додатковими витратами шахти і становлять вартість послуг, що підлягає безумовному відшкодуванню інвестором. Постійні ж витрати за проектним нормативом цілком або переважною мірою прямо не пов'язані з діяльністю інвестора і шахта їх несла би сама, якби не співробітничала з інвестором. З іншого боку, інвестор, користуючись промисловою інфраструктурою діючої шахти, заощаджує значні кошти, необхідні для

будівництва й утримання власної шахти, і тому повинен відшкодувати шахті певну частину її постійних витрат. Виходячи з цих міркувань попередньо визначений розрахунками проектний норматив постійних витрат шахти на обслуговування інвестора можна розглядати як максимальну величину, що має бути предметом переговорів сторін з урахуванням їх інтересів. Конкретний норматив установлюється за домовленістю сторін з урахуванням рентабельності шахти (чим вона вища, тим вищим має бути норматив), очікуваної рентабельності розробки інвестором відокремленого гірничого відводу, а також кон'юнктури ринку даних послуг. Водночас із нормативами витрат на обслуговування інвестора сторонами узгоджується і фіксується в договорі про спільну діяльність норма рентабельності послуг шахти.

Фактична вартість поточних послуг, яку інвестор має сплачувати шахті, визначається щомісяця на підставі встановлених нормативів, відповідних фактичних показників діяльності інвестора (загального обсягу виданої гірничої маси й окремо породи, явочної чисельності працівників за категоріями) і норми рентабельності послуг, із використанням (стосовно вартості витраченої електроенергії) чинного на час розрахунків тарифу на електроенергію.

Визначена таким чином нормативна вартість послуг шахти коригується за застереженням у договорі порядком з урахуванням додаткових чинників.

У разі спільної (змішаної) видачі рядового вугілля, що видобувається шахтою та інвестором, нормативна вартість послуг шахти коригується (збільшується або зменшується) на суму виручки, утраченої або надлишково отриманої шахтою внаслідок більш високої (або більш низької) якості

рядового вугілля, видобутого шахтою, порівняно із загальною (середньою) якістю спільного (змішаного) вугілля. Сума коригування вартості послуг ($\Delta\Pi$) розраховується за формулою

$$\Delta\Pi = (C_{\text{шр}} - C_{\text{шф}})D_{\text{шф}}, \text{ грн.}, \quad (8)$$

де $C_{\text{шф}}$ – фактична ціна 1 т рядового вугілля, видобутого у звітному місяці шахтою із загальними (середніми) якісними показниками, грн. (визначається за (2));

$C_{\text{шр}}$ – розрахункова ціна 1 т рядового вугілля, видобутого шахтою з урахуванням його справжньої якості, грн. (визначається виходячи з $C_{\text{шф}}$ та різниці між загальними (середніми) показниками якості та показниками якості вугілля, видобутого шахтою);

$D_{\text{шф}}$ – фактичний місячний видобуток рядового вугілля шахтою за винятком його витрат на виробничо-технічні потреби, т.

Зважаючи на вірогідність збільшення витрат, прийнятих за постійні, у разі значного зростання обсягів виробництва, а головне, з метою усунення зацікавленості інвестора у заниженні проектних обсягів виробництва встановлений норматив постійних витрат може збільшуватися з урахуванням індексу зростання (ϑ) обсягу виданої інвестором гірничої маси

$$\vartheta = \Gamma_{\text{шф}} : \Gamma_{\text{шн}}, \quad (9)$$

де $\Gamma_{\text{шф}}$, $\Gamma_{\text{шн}}$ – обсяг гірничої маси, що видається інвестором, відповідно фактичний за звітний місяць і проектний, зафіксований договором, т.

Таке коригування передбачається, коли інвестор перевищує зазначений у договорі граничний приріст місячного обсягу гірничої маси ($\vartheta = 0,15 \div 0,20$), і здійснюється з використанням коефіцієнта $(\vartheta - \vartheta) > 1$.

У разі цілодобових простоїв інвестора через простої шахти норматив

постійних витрат коригується на коефіцієнт (k_{np}), яким ураховується зменшення зазначених витрат шахти і узгоджена їх частка, що має відшкодуватися інвестором,

$$k_{np} = \frac{N_k - N_{np} + \beta(1-p)N'_{np}}{N_k - pN_{np}}, \quad (10)$$

де N_k – число календарних днів у звітному місяці;

N_{np} – загальне число днів простою інвестора через простої шахти у звітному місяці;

N'_{np} – число днів простою інвестора через простої шахти з об'єктивних причин;

p – розмір зменшення постійних витрат шахти на обслуговування інвестора у дні простою, частки од. (приймається експертно на рівні $0,05 \div 0,15$ або визначається спеціальним розрахунком);

β – узгоджена сторонами частка постійних витрат шахти, що підлягає відшкодуванню інвестором у дні простою з об'єктивних причин, частки од. ($\beta = 0,3 \div 0,7$).

Для врахування інфляційних чинників усі витрати шахти на обслуговування інвестора, що визначаються за нормативами, установленими у гривнях, збільшуються пропорційно підвищенню ціни на вугільну продукцію інвестора понад заздалегідь прийнятий приріст ціни, що відповідає звичайній похибці економічних розрахунків ($\delta = 0,03 \div 0,06$). Для цього в договорі зазначається проектна ціна ($Ц_{in}$), а щомісяця розраховується фактична ціна ($Ц_{if}$) 1 т рядового вугілля, видобутого інвестором,

$$Ц_{if} = (П_{if} - B_{зif} - \Delta П) : D_{if}, \text{ грн.}, \quad (11)$$

та індекс її зростання (a) проти проектної ціни

$$a = Ц_{if} : Ц_{in}, \quad (12)$$

де $П_{if}$ – надходження (виручка) від продажу вугільної продукції інвестора незалежно від її виду у звітному місяці, грн.;

$B_{зif}$ – витрати на збагачення рядового вугілля інвестора, грн.;

D_{if} – місячний обсяг видобутого інвестором рядового вугілля, т.

Для коригування витрат застосовується коефіцієнт ($a - \delta$) > 1.

Таким чином, загальна місячна вартість послуг шахти, яку має сплатити інвестор (без урахування податку на додану вартість), визначається за формулою

$$O_{ш} = \{B_e + [B_z + B_n (\epsilon - \delta) k_{np}] \times (a - \delta) + \Delta П\} (1 + 0,01r), \text{ грн.},$$

де B_e , B_z , B_n – витрати шахти на обслуговування інвестора, визначені відповідно: за питомими нормативами у кВт-год, за питомими нормативами у грн., за нормативом постійних витрат, грн.;

r – передбачена договором норма рентабельності послуг шахти, %.

Розроблені методичні рекомендації, що передбачають гнучкі підходи до організації економічних взаємовідносин вуглевидобувних підприємств із недержавними інвесторами, засновані на договірних засадах, дозволяють посилити інтерес недержавних підприємств до розробки вугільних родовищ у співпраці з діючими шахтами і мають сприяти поширенню масштабів і підвищенню ефективності такої співпраці.

Література

1. Кабанов А.І., Стариченко Л.Л., Цикарева В.В. Обґрунтування фінансово-економічних взаємовідносин вуглевидобувного підприємства та інвестора-розробника частини гірничого

відводу // Уголь України.– 2004.– №2.– С. 5-10.

2. Типовая методика по обоснованию расходов основной деятельности при угледобыче государственными предприятиями в условиях привлечения для этого инвестиций негосударственных структур / Г.В. Моисеев, Л.Н. Плохотнюк, А.А. Гарбузенко / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2004. – 52 с.

3. Стариченко Л.Л., Цыкарева В.В. Совершенствование порядка оплаты шахтой работ по добыче угля, выполняемых подрядчиком // Проблемы повышения эффективности функционирования предприятий различных форм собственности: Сб. науч. тр. / НАН Украины. Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2004.– Т.1.– С. 273-283.